Joanna Joachimiak-Prażanowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Bydgoszcz

WYBRANE ZAGADNIENIA SKŁADNI REGIONALNEJ W POLSZCZYŹNIE „KURIERA WILEŃSKIEGO” Z LAT 1924–1939

Regionalna odmiana języka polskiego, czyli północnokresowy dialekt kulturalny¹, na przestrzeni wieków wchodził w kontakty z innymi językami. W nowszych czasach największy wpływ zarówno na zasób leksykalny, jak i gramatyczny polszczyzny na Kresach północno-wschodnich wywarł język rosyjski. Jakość kulturalnej polszczyzny wileńskiej w dużym stopniu uwarunkowana była przemianami polityczno-społecznymi zachodzącymi w Europie od XVIII do pierwszej połowy XX wieku.

Po upadku państwa polskiego, w okresie zaborów (w latach 1772–1795), całe niemal dawne Wielkie Księstwo Litewskie z ośrodkiem w Wilnie stało się częścią Imperium Rosyjskiego. Na zdobytym terenie zaprowadzono rosyjskie porządki, co oznaczało stopniową i systematyczną rusyfikację.

Zakończone klęską powstanie listopadowe (1830) spowodowało lawinę represji, m.in. egzekucji, zsyłek, konfiskat i prześladowań. W wyniku zaś stłumienia powstania styczniowego w 1863 roku, jak pisał Michał Pawlikowski:

Setki majątków polskich ulega konfiskacie, kościoły przerabiane są na cerkwie prawosławne. Tępienie polskości idzie tak daleko, że za rozmowę polską wydala się ze szkoły [...] bez prawa przyjęcia do innej uczelni publicznej imperium rosyjskiego, a w miejscach publicznych – na pocztach, w urzędach, w teatrach, zjawiają się napisy „Zabrania się mówić po polsku” [Pawlikowski 1946: 12].

Dopiero rewolucja lutowa w Rosji w 1905 roku, jak zauważa Michał Pawlikowski:

¹ Terminem „dialekt kulturalny” posługuję się tu w takim rozumieniu, jakie zaproponowała Zofia Kurzowa [1985: 106].

[...] przynosi zelźenie jarzma moskiewskiego i [...] sławetny „ukaz tolerancyjny”. Po raz pierwszy od wielu dziesiątków lat ze sceny rozbrzmiewa słowo polskie. Mnożą się polskie gazety i czasopisma. Wre życie społeczne, literackie i artystyczne [Pawlikowski 1946: 13].

Niestety, tę ledwie zapoczątkowaną – po latach ucisku carskiego – działalność kulturalną Polaków przerwał wybuch I wojny światowej w 1914 roku. Okupacja niemiecka ponownie spowodowała wiele zniszczeń w stolicy Wileńszczyzny niemal we wszystkich sferach życia.

Wraz z zajęciem Wilna przez generała Lucjana Żeligowskiego (1920) i włączeniem Wileńszczyzny do Polski (1922)² zakończył się dla Polaków mieszkających na Litwie trudny okres represji i rusyfikacji. Jednocześnie rozpoczął się na tym obszarze proces zbliżenia z terytorium etnicznym, a jego celem miało być całkowite zlanie się Wileńszczyzny z Polską. Stworzyło to dogodne warunki do odrodzenia się działalności społeczno-kulturalnej, zwłaszcza w dziedzinie szkolnictwa polskiego.

Stolica Wileńszczyzny w dwudziestoleciu międzywojennym była ważnym ośrodkiem naukowym. Prężnie funkcjonował między innymi reaktywowany w 1919 roku Uniwersytet im. Stefana Batorego wraz z Wydziałem Sztuk Pięknych, a także Konserwatorium Muzyczne, Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, Szkoła Nauk Politycznych, Biblioteka Wróblewskich.

O potrzebie ponownego uruchomienia uczelni twórcy uniwersytetu tak pisali w uchwale podjętej w 1919 roku:

[...] przeszło 3 miliony Polaków, zamieszkałych na Litwie i Białej Rusi [...], ciężących do polskiej kultury – ma prawo do własnej szkoły wyższej. Tą szkołą powinien być uniwersytet polski w Wilnie, mający już tak wielkie i sławne tradycje [Kosman 1981: 57].

W 1931 roku w murach wileńskiej Alma Mater rozpoczęła działalność grupka młodych poetów, pisarzy i publicystów, która w historii międzywojennej literatury polskiej zapisała się pod nazwą Żagary. Zdaniem Jerzego Kornackiego:

Od czasu Mickiewicza i Zana nie tylko miasto Wilno, lecz cała Polska na przestrzeni wieków nie miała takiej kuźni młodzieżowej jak zespół Dembińskiego [...] [Kornacki 1945: 35–36]. Jak zauważa Irena Masojć:

Dopiero obywatelstwo polskie w dwudziestoleciu międzywojennym zaważyło na wyklarowaniu się polskiego poczucia narodowego. Objęcie przez język polski funkcji publicznych (urzędy, wojsko) stworzyło obiektywne bodźce do jego znajomości [...]. Międzywojenne Wilno stało się [...] znaczącym ośrodkiem życia artystycznego, naukowego i towarzyskiego [Masojć 1996: 28].

W interesującym nas okresie w stolicy Wileńszczyzny ukazywało się kilkadziesiąt tytułów prasowych. Spośród ważniejszych polskojęzycznych gazet i czasopism należy wymienić: „Ekspres Wileński” (wychodził od 1923 roku), „Kurier Wileński” (od 1924 roku) i „Słowo” (od 1922 roku)³. W periodykach wydawanych w języku polskim ujawniały się różne cechy kresowego dialektu kulturalnego.

² Zob. szerzej na ten temat [Łossowski 1991, 1992; Chocianowicz 1963; Kijuc 1992].

³ Zob. [Szostakowski].

W prezentowanym artykule chciałabym przedstawić wybrane⁴ osobliwości syntaktyczne tej odmiany polszczyzny, odzwierciedlone w „Kurierze Wileńskim” w latach 1924–1939. Są to zjawiska najbardziej charakterystyczne dla składni regionalnej języka polskiej prasy na Kresach północno-wschodnich.

Jako źródło materiału językowego posłużyła mi polska prasa wileńska dwudziestolecia międzywojennego. Najdogodniej było poddać ekscerpcji gazetę ukazującą się stosunkowo regularnie przez dłuższy okres. Wyjątkowy pod tym względem okazał się właśnie „Kurier Wileński”, wydawany niemal przez całe dwudziestolecie międzywojenne.

Ten niezależny dziennik demokratyczny ukazywał się w Wilnie codziennie, z wyjątkiem dni poświęconych. Pismo adresowano do szerokiego grona Polaków zamieszkujących stolicę Wileńszczyzny. Zawierało głównie wiadomości polityczne, społeczne i kulturalne, ujęte w stałe bloki tematyczne. Co kilkanaście numerów pojawiał się dodatek, w którym zamieszczano najbardziej sensacyjne informacje. Przewodniczącymi zespołu redakcyjnego odpowiedzialnymi za opracowanie „Kuriera Wileńskiego” (dalej: KW) w dwudziestolecu międzywojennym – obok wydawcy i zarazem redaktora naczelnego Aleksandra Kleczkowskiego (1924) – byli kolejno: Józef Batorowicz (1925–1926), Antoni Faranowski (1927), Józef Jurkiewicz (1928), Antoni Wiszniewski (1929–1930), Witold Kiskis (1931–1935), Ludwik Jankowski (1936), Zygmunt Babicz (1936–1937), Jan Pupiało (1937), Józef Onusajtis (1938–1939).

W badanej gazecie znalazły więc odzwierciedlenie osobliwości polszczyzny między innymi osób będących przedstawicielami międzywojennej inteligencji wileńskiej, co będzie przedmiotem analizy językoznawczej w niniejszym artykule.

Ustalając proveniencję zaobserwowanych zjawisk językowych z zakresu składni, korzystałam z analiz zawartych w pracach Zofii Kurzowej (KurzW⁵) i Jolanty Mędelskiej⁶ (MędPW, MędJP-II, MędJP-III). W celach porównawczych sięgałam również do obszernego opracowania autorstwa Irydy Grek-Pabisowej, Małgorzaty Ostrówki i Beaty Biesiadowskiej-Magdziarz (GreOstBieJB), traktującego o prasie polskiej wydawanej na Białorusi Radzieckiej w dwudziestolecu międzywojennym.

WYPOWIEDZENIE POJEDYNCZE

Związek główny

1. Związek podmiotu z orzeczeniem

Nierozróżnianie form męskoosobowych i niemęskoosobowych:

- a) formy męskoosobowe jako odpowiedniki ogólnopolskich niemęskoosobowych:

⁴ Ze względu na skromne rozmiary opracowania, dostosowane do wymogów redakcyjnych, prezentuję tu jedynie część zgromadzonego materiału językowego.

⁵ Rozwiązanie wprowadzonych skrótów zamieszczam na końcu artykułu.

⁶ Schemat opracowania został zaczerpnięty z pracy Jolanty Mędelskiej (MędJP-II 124–215).

- [...] **państwa** [...] **zawarli** [...] *umowy* [...] – 24/4/2⁷; [...] **wzięli udział** *sowieckie władze* [...] – 25/20/1; [...] **banki** [...] **wstrzymali się całkiem od** *dyskontowania weksli* – 25/230/3; **Dzieci podpalili zabudowania** – 28/240/3; [...] **pożar spowodowali dzieci** [...] – 28/240/3; *Tak „zmienili się czasy”* – 34/140/3; **Do dziecińców będą przyjmowani dzieci** [...] – 38/180/8;

b) formy niemęskoosobowe jako odpowiedniki ogólnopolskich męskoosobowych:

- *Tam schwytały go czerwonoarmiści* [...] – 24/104/3; [...] *ci chorzy to byli* [...] **wyłącznie biedacy** [...] – 28/240/2; por. to samo zjawisko w połączeniu z przymiotnikiem: [...] *niektóre ludzie* [...] – 36/340/3.

Nierozróżnianie form męskoosobowych i niemęskoosobowych to cecha łącząca polszczyznę północnokresową z polskimi gwarami etnicznymi. Na Kresach północno-wschodnich połączenia typu *dzieci podpalili* „można [...] uznać za formy regionalne kresowe wywołane kontaktem z językami ruskimi, nie znającymi kategorii męskosobowości” (KurzW 199). Znacznie częściej rejestrowano na tych terenach osobliwe postaci męskoosobowe, niemęskoosobowe występowały rzadko, zob. (MędJP-II 128). Taką też proporcję mamy w KW.

Materiał pochodzący z KW jest dość skromny. Podobny obraz dała ekscerpcja wczesnopowojennej „Prawdy Wileńskiej”, ogniwa niejako spajającego polszczyznę KW i język gazet powojennych (5 form męskoosobowych i 2 niemęskoosobowe – zob. MędPW 54–55), oraz międzywojennej prasy polskiej na Białorusi Radzieckiej, zob. (GreOstBieJB 169). Prawdopodobnie więc redaktorzy wystrzegali się tych swoistych form osobliwych, odczuwanych jako gwarowe. Natomiast późniejsza, czyli powojenna prasa wileńska obfituje w takie przykłady, zob. (MędJP-III 241–244).

2. Orzeczenie złożone

Zdania nominalne bez łącznika:

- [...] **kurs dolara jednakowy** – 24/7/2; **Stan jego zdrowia groźny** – 24/87/4; **Magistrat jednak głuchy** [...] – 24/90/2; **Przebieg uroczystości do godz. 3 spokojny** – 26/100/2; [...] **piłka nożna ciekawsza** [...] – 26/160/2; [...] **podłoga w łaźni drewniana** – 26/190/2; **Ludność dwudziestu domów ewakuowana** – 30/250/1; **Bilans strat bardzo duży** – 32/180/3; **Kilka domów bez dachów** – 32/180/3; [...] **chleb z tego zboża niesmaczny** – 33/210/3; **Czy tak mało wody w Wilnie** [...] – 33/260/3; **Frekwencja na zjeździe duża** [...] – 34/70/3; [...] **konfitury** [...] **tutaj tańsze i lepsze** – 36/200/8; **Most Zwierzyniecki zagrożony** – 37/220/5; **Wewnątrz jasno i pogodnie** – 37/320/10; **W ziemie kuracja i życie wyjątkowo tanie** – 38/1/2; [...] **na pochyłości góry jakiś stożek** – 38/150/6; **Udział w pochodzie uczestników obowiązkowy** – 38/270/8; **Wyrok potępienia dla nas oczywisty** – 39/38/1; **Mój mąż wywieziony do**

⁷ Liczby oznaczają kolejno: rok wydania „Kuriera Wileńskiego”, numer, stronę.

obożu koncentracyjnego [...] – 39/150/4; **Zasłony wymyślone dla różnych celów** – 39/171/2; **Przed upałem ucieczka jedna: na plażę nad rzekę** – 39/210/4 oraz 27 poświadczeń.

Zdania nominalne bez łącznika – dawna cecha składni ogólnopolskiej – na Kresach północno-wschodnich funkcjonowały jeszcze w XIX stuleciu. Miały tam oparcie w strukturach białoruskich, rosyjskich i litewskich, zob. (KurzW 307) i (MędJP-II 133).

Osobliwe konstrukcje bezłącznikowe licznie wystąpiły w KW, a także w międzywojennej polszczyźnie pisanej na Białorusi, zob. (GreOstBieJB 170–171). Ciekawe jednak, że nie ujawniły się we wczesnopo wojennej „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędPW), natomiast w późniejszej prasie wileńskiej odznaczały się wyjątkową ekspansywnością, zob. (MędJP-III 251–252).

Formy przypadkowe orzeczników:

orzecznik przymiotny w narzędniku:

- **Czymże jestem odeń gorszym?** – 24/64/2; [...] **pomoc nie była udzieloną** [...] – 24/90/1; **Wystawioną zostanie sztuka** [...] – 24/100/34; **Układ handlowy może być zawartym** – 24/109/1; **Cała akcja budowy koszar jest zmechanizowaną** – 24/113/3; [...] **pamięć przodków została pomszczoną** – 24/136/4; **Dymisja ministra Miklaszewskiego została przyjętą** – 24/140/2; [...] **sytuacja mniejszości byłaby jeszcze gorszą** – 25/120/2; [...] **opozycja została przegłosowaną** [...] – 26/3/3; **Na zebraniu tem obecnym będzie p. pułkownik** [...] – 26/40/4; **Broszura jest niezmiernie ciekawą** [...] – 26/150/1; **Na meczu obecnym był król szwedzki** – 26/230/3; **Akcja [...] jest niezmiernie ciekawą** – 26/240/4; **Woda jest mokrą** [...] – 27/90/4; [...] **odpowiedź ta jest negatywną** [...] – 28/190/1; [...] **zostaniesz schwytaną na gorącym uczynku** [...] – 30/210/2; [...] **plan Yonga [...] zostanie w całości wykonanym** [...] – 30/220/2; [...] **sytuacja [...] częściowo zostanie opanowaną** [...] – 31/100/1; **Kwestja budowy [...] jest mniej wyjaśnioną** – 33/320/2; [...] **przetłumaczoną została broszurka** [...] – 34/340/5; [...] **foka [...] będzie traktowaną na równi z mięsem psiem** [...] – 34/130/4; **Wynik ten jest [...] o 5 sek. gorszym od rekordu świata** – 39/34/3; [...] **z niedowierzaniem powtarzaną jest [...] pogłoska** [...] – 39/100/3; [...] **może być zastosowaną także konfiskata przedmiotu** [...] – 39/240/3; **Taką jest wola wojny** – 39/290/3 (2 razy) oraz 85 przykładów.

W języku ogólnopolskim ekspansywność mianownikowych orzeczników przymiotnych obserwowano od XIX wieku. Natomiast na Kresach północno-wschodnich wycofywanie postaci narzędnikowych przebiegało znacznie wolniej, używano ich powszechnie jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym, zob. (MędJP-II 133–136). Stan ten w pełni odzwierciedlił się w KW.

Orzeczniki w formie narzędnika odznaczały się dużą frekwencją także w międzywojennych wydawnictwach prasowych na Białorusi Radzieckiej, zob. (GreOstBieJB

171–172)⁸ i w powojennej prasie wileńskiej (ale w tużpowojennej „Prawdzie Wileńskiej” ujawniło się zaledwie kilka form – zob. Mędpw 55). Częstość ich użycia nie tylko nie zmniejszała się wraz z upływem czasu, lecz – odwrotnie niż w polszczyźnie etnicznej – wzrastała. Ten archaizm jest traktowany na Kresach północno-wschodnich jako postać bardziej elegancka niż ogólnopolskie struktury w formie mianownika, zob. (MędJP-III 252–254).

Związek zgody

1. Przydawka szeregową w lp. w związku z rzeczownikiem w lm.

- Łubiny żółty i niebieski [...] poleca Zygmunt Nagrodzki – 27/120/4; Łotewska i estońska delegacje stwierdzają [...] – 28/40/3; Na konferencji estońskiego i łotewskiego ministrów [...] – 28/40/3; [...] to jest praktykowane [...] między łotewskim i estońskim ministrami [...] – 29/30/1; Przed konsulatami japońskim i angielskim odbywały się [...] demonstracje [...] – 30/180/1; [...] projekt ustawy nie przewiduje [...] przesiedlenia z byłych zaborów rosyjskiego i austriackiego [...] – 31/60/1; [...] natychmiast przybyły kolejowa i miejska straż ogniowa [...] – 32/120/3; [...] skonfiskowano [...] aparaty kinowy i radiowy – 33/120/2; [...] w czasie spotkania drużyn piłki nożnej zespołów polskiego i litewskiego – 35/330/3; Na miejsce [...] udały się dziś komisje śledcze sowiecka i estońska [...] – 38/20/1; Przez Zagłębie Dąbrowskie płyną dwie rzeczki: Czarna i Biała Przemsze – 39/200/4; Angielska i francuska misje wojskowe jadą do Sowietów – 39/208/1 oraz 16 poświadczeń⁹.

Przykłady wyekscerpowane z KW to pierwsze świadectwa obecności tego rusycyzmu¹⁰ w polszczyźnie północnokresowej¹¹. Przykłady są tu stosunkowo liczne, ale – co ciekawe – we wczesnopowojennej „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (Mędpw), i w polskich tekstach prasowych na Białorusi w okresie międzywojennym cecha ta się nie ujawniła, zob. (GreOstBieJB). W późniejszej prasie wileńskiej, poczynając od około 1950 roku, osobliwe przydawki w liczbie pojedynczej odznaczały się dużą frekwencją, zob. (MędJP-II 138–139) i (MędJP-III 256–257).

2. Zmiany szyku przydawki

Prepozycja przydawki gatunkującej:

- [...] do tej afery morderczej zawikłany został Fillipelli, naczelny redaktor – 24/40/2; [...] z patentem lozańskimi uniwersytetu – 24/71/4; [...] ratował

⁸ Jak zauważają Iryda Grek-Pabisowa, Małgorzata Ostrówka i Beata Biesiadowska-Magdziarz: „Konstrukcja ta w języku badanej prasy należała do najczęstszych, właściwie obowiązujących”, zob. (GreOstBieJB 171).

⁹ Są to: 24/77/1, 24/119/2, 24/144/2, 25/100/3, 28/240/3, 28/110/1, 30/180/1, 30/210/3, 31/120/2, 33/310/1, 34/130/2, 34/130/2, 35/250/9, 38/90/2, 39/10/1, 39/110/3.

¹⁰ Por.: латышский и эстонский министры.

¹¹ Wcześniej takie konstrukcje notowano w polszczyźnie pod zaborem rosyjskim, zob. m.in. [Kuroczycki 1977: 150].

od **głodowej śmierci** 875 *dzieci polskich* [...] – 28/280/2; [...] **fotograficzne okulary**, *okulary* [...] – 30/1/5; W **sowchozie Orenburskiego okręgu** [...] – 30/170/1; [...] **nauka obcych języków** [...] – 33/50/4; [...] **po ukończeniu średniej szkoły** *studjował* [...] – 33/100/2; VII Kongres **historycznych nauk** – 33/220/2; Zwycięstwo **niemieckiej armji** [...] – 34/220/4; [...] **nakłonienie** [...] **do przyjęcia rosyjskiego języka** – 34/270/6; Powody **samobójstwa b. szefa kierownictwa politycznego czerwonej armii** *są ukrywane* – 37/150/1 oraz 31/30/2, 32/100/1, 38/190/1; [...] **zadaniem** [...] **ciężkiego przemysłu** [...] *musi być śmiało wysuwanie nowych ludzi na stanowiska kierownicze* – 37/190/4; Firma [...] **sprzedaje kamienny węgiel** [...] – 38/270/2.

Wypadki zmiany szyku pod wpływem analogicznych struktur rosyjskich¹² notowano w polszczyźnie północnokresowej od XIX wieku, zob. (KurzW 309–310).

W KW tego rodzaju konstrukcje osobliwe nie odznaczały się dużą frekwencją, jednak wyekscerpowane przykłady są bardzo wyraziste. W powojennej prasie wileńskiej przydawki gatunkujące częściej poprzedzały określany rzeczownik, zob. (MędpW 56–57), (MędJP-II 139–141) i (MędJP-III 257–258).

Związek rządu

1. Syntetyczne i analityczne konstrukcje dopełnieniowe

Konstrukcje syntetyczne:

a) *dopełniacz* (Genetivus comparationis):

- Poszukuję **lokalu z 3–4 pokoi w śródmieściu nie wyżej pierwszego piętra** – 24/2/4; [...] **w zakładach pracy zatrudniających nie mniej 6 robotników** – 24/140/3; [...] **pobyt nie dłużej 2 miesięcy** [...] – 25/140/3; [...] **cukier kostkowy (niżej cen rynkowych)** – 27/30/4; **Nie zajmuje to dłużej sekundy** – 27/90/4; **Klimatyczne obserwacje Wilna dały następujący rezultat: dni zimowych (niżej 0)** 125 [...] – 29/50/2; [...] **robotnika, zarabiającego miesięcznie nie więcej 20–30 rubli** [...] – 29/250/3; **2–3 pokojowe mieszkanie (nie wyżej 2 piętra)** [...] **poszukuję** – 34/300/6; [...] **dwa mieszkania, nie wyżej II piętra** – 37/120/4.

Są to struktury archaiczne, długo utrzymywane na Kresach północno-wschodnich pod wpływem białoruskim, potem rosyjskim, zob. (KurzW 211 i 297–298).

W KW konstrukcje te wystąpiły licznie. Pozostały w obiegu jeszcze po wojnie, odzwierciedliły się bowiem w „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędpW 58), w prasie wczesnopowojennej, zob. (MędJP-II 145–146), a także – liczniej wskutek wzmożonego oddziaływania języka rosyjskiego – w gazetach późnopowojennych, zob. (MędJP-III 267–268). Z czasem liczba takich konstrukcji uległa zmniejszeniu.

b) *celownik* jako odpowiednik ogpól. dopełniacza z przyimkiem **dla**:

¹² Пор.: голодная смерть, фотографический аппарат (фотоаппарат), иностранные языки, средняя школа, исторические науки, Красная армия itp.

- [...] **będą wydawać obywatelom tych państw wizy [...], pobyt nie dłużej 2 miesięcy (obywatelom Litwy tylko 2 tygodnie)** – 25/140/3; **Stałym klientom znaczne rabaty** – 25/200/4; **Rakiety, piłki tenisowe na 1931 r. Klubom i ich członkom specjalny rabat** – 31/100/2; [...] **wiele rodzin [...] nie marzy nawet o pracy mężowi i żonie** – 34/310/3.

Rusycyzm ten (por. *найму роботу мужу и жене*) rejestruje się na Kresach północno-wschodnich w zasadzie od dwudziestolecia międzywojennego, zob. (MędJP-II 146). Nie ujawnił się on jednak w powojennej „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędPW). W gazetach późniejszych wystąpił dopiero około połowy lat 50., zob. (MędJP-II 146), jednak w okresie 1960–1979 stał się już bardzo ekspansywny, zob. (MędJP-III 268–269).

Konstrukcje analityczne:

konstrukcja typu **od** + dopełniacz na miejscu ogpol. narzędnika z przymikiem **przed**:

- [...] **zabezpieczyć się od gruźlicy** [...] – 25/120/1; [...] **ochroniać od słońca** *nie powinna* – 25/141/4; [...] **zabezpieczyłby ludność od chłodu** [...] – 25/210/1; [...] **metoda ochrony dziecka od zakażenia gruźliczego** [...] – 25/210/3; [...] **ocalił port od zniszczenia** [...] – 25/280/5; [...] **port gdyński ocalał od doszczętnego spłonięcia** – 25/280/5; **Najlepiej zabezpiecza** [...] **ubrania od moli** [...] **proszek japoński „Katol”** [...] – 27/120/4; [...] **aby** [...] **się ustrzec od różnych niespodzianek** [...] – 28/1/1; [...] **zamiar powstrzymać się od głosowania do Sejmu** – 28/20/5; **Kto ocali od mrozu i głodu** *tysiące dziewcząt ulicy...* [...] – 28/40/2; [...] **zabezpieczenie dachów od zbytniego przeciążenia śniegiem** [...] – 29/1/5; [...] **ochronić może ludzkość od rzezi wzajemnych i od chaosu** – 29/160/2; [...] **ratując się od śmierci** *podał napastnikowi 10 rubli* [...] – 30/10/3; [...] **ubezpiecza na lato futra i inne ubrania od moli** [...] – 32/120/2; [...] **uchronić zwiedzających Targi od złodziei** [...] – 33/230/3; **Chroni od odmrożenia** [...] – 33/310/2; **Kościół już nie jest hamulcem powstrzymującym od zbrodni** [...] – 34/90/2; [...] **obronić się od swych dręczycieli** – 34/250/4; **Miał ją ochronić** [...] **od** [...] **zimnego wiatru** – 35/140/5; [...] **uratował mnie od śmierci** [...] – 36/40/4; **A czy to tylko od ludzi trudno się obronić?** – 36/260/8; [...] **uratować wieś od klęski** – 38/100/4; **Komizm** [...] **był dobrze utrzymany w granicach, chroniących od przesady** – 38/130/5; **Ktoś się poruszył, chcąc ratować nogi od przemoczenia** [...] – 38/130/7; **Uciekająca od tropikalnych upałów ludność** [...] – 38/210/3; **Ona uratowała go od zamarznięcia** [...] – 38/220/6; **Browning** [...] **zabezpiecza od mimowolnego strzału** – 38/270/8.

W badanym okresie struktury takie właśnie wyszły z powszechnego obiegu na terytoriach etnicznych, natomiast na Kresach północno-wschodnich – jak zdają się wskazywać liczne przykłady wyekscerpowane z KW – były jeszcze używane. Utrzymały się też w prasie wileńskiej z lat 1945–1959, zob. (MędPW 59), (MędJP-II 155).

W okresie późnopo wojennym – pod wpływem analogicznych struktur rosyjskich – ich frekwencja tekstowa znacznie się zwiększyła, zob. (MędJP-III 282).

konstrukcja typu **od** + dopełniacz jako odpowiednik ogpol. dopełniacza z przyimkiem **z**:

– *Są tam dwaj lekarze, którzy **leczą od** wszelkich **chorób** [...] – 33/300/4; **Ja leczę [...] od** wszystkich **chorób** bez żadnej boli – 35/100/4.*

Jest to replika struktury rosyjskiej, por. *лечить от чего-л.* W „Prawdzie Wileńskiej” nie wystąpiła, zob. (MędPW), notowano ją natomiast w powojennej prasie wileńskiej, zob. *wyleczyć od czegoś* w (MędJP-III 280–281).

2. Zmiany rzędu uwarunkowane leksykalnie

Rekcja czasownikowa:

czekać czegoś ‘czekać na coś’: *Oto typ kolonisty [...], który nie czeka protekcji ni poparcia rządu – 24/73/2; [...] czekaliśmy rozkazu – 26/180/2; [...] czekam jak zbawienia naszego ślubu [...] – 29/160/3; [...] lekkoatleci czekają jakiegoś zmiłowania [...] – 39/140/3 oraz 18 poświadczeń¹³; archaizm mający oparcie w analogicznych strukturach białoruskich, rosyjskich i litewskich, w KW odznaczający się większą frekwencją niż w powojennej prasie wileńskiej, w której też występował często, prawdopodobnie pod wpływem rosyjskim, por.: *ждать чего-л.*, zob. (MędJP-II 159–160) i (MędJP-III 291–292); bogato poświadczony w międzywojennej polszczyźnie pisanej na Białorusi Radzieckiej, zob. (GreOstBieJB 179);*

czepiać się do czegoś ‘czepiać się czegoś’: [...] *zaczął czepiać się wszelkimi sposobami do radnego [...] – 37/250/6; rusycyzm, por.: *приспавать к чему-л.*, częsty w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędJP-II 160) i (MędJP-III 292), ale w „Prawdzie Wileńskiej” jedno poświadczenie, zob. (MędPW 60);*

dotknąć (się) do czegoś ‘dotknąć (się) czegoś’: [...] *dziewczynka dotknęła się do drutu i została porażona [...] prądem [...] – 31/80/1; białorutenizm (por. *дакнуцца да чаго-н.*) lub rusycyzm (por. *дотронуться до чего-л.*); notowane też w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędJP-II 160) i (MędJP-III 292); w „Prawdzie Wileńskiej” brak przykładów, zob. (MędPW);*

dotykać do czegoś ‘dotykać czegoś’: [...] *do przyniesionego wiadra wody nawet nikt nie dotyka – 32/170/3; zob. dotknąć się do czegoś;*

kraść u kogoś ‘kraść komuś’: [...] *nie kradł mleka u krów – 35/100/3; XIX-wieczny rusycyzm, por. *красть у кого-л.*, zob. (KurzW 300), częsty w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędPW 61), (MędJP-II 161) i (MędJP-III 293);*

kupić u kogoś ‘kupić od kogoś’: *Żydzi są solidarni, kupują zawsze u swoich – 34/270/5; A kto u pani kupuje? – 34/270/6 (2 razy); rusycyzm, por. *купить у кого-л.*, notowany*

¹³ Zob. 24/3/2, 24/7/2, 24/118/3, 27/20/2, 31/170/1, 34/180/3, 34/250/4, 35/33/3, 35/220/8, 36/300/3, 37/30/4, 37/200/4, 38/70/5, 38/180/8, 39/31/5, 39/33/3, 39/40/4, 39/70/5.

na Kresach w XIX wieku, zob. (KurzW 300); występuje też – liczniej niż w KW – w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MęJP-II 161), (MęJP-III 293); w „Prawdzie Wileńskiej” tylko jedno poświadczenie, zob. (MęJPW 61); por. odkupić;

odkupić u kogoś ‘odkupić od kogoś’: [...] *odkupiłem książki u antykwarzy* – 24/9/2; zob. kupić;

opierać się na coś ‘opierać się na czymś’: [...] *opierając się na fakty, [...] czuję się w obowiązku oświadczyć co następuje* [...] – 26/30/3; rusycyzm, por. *опираться на что-л.*, używany też przez redaktorów powojennej prasy wileńskiej, zob. (MęJP-II 163) i (MęJP-III 296);

skonfiskować u kogoś ‘skonfiskować komuś’: [...] *władze [...] skonfiskowały u hrabiego [...] zbiór broni myśliwskiej* – 38/10/4; rusycyzm, por. *конфисковать у кого-л.*; wystąpił też w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MęJP-II 167);

ściągnąć u kogoś ‘ściągnąć od kogoś’: [Kobiety] *ściągnęły swój pomysł u kobiet Wschodu* [...] – 25/180/4; rusycyzm, por. *снимать у кого-л.*; powtórzył się w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MęJP-II 168) i (MęJP-III 303);

śledzić za czymś ‘śledzić coś’: *Policja biorąc ich za sprawców kradzieży, rozpoczęła za nimi śledzić* – 24/147/2; rusycyzm, por. *следить за чем-л.*, notowany w XIX-wiecznej polszczyźnie północnokresowej, zob. (KurzW 305); występował też w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MęJPW 139), (MęJP-II 426);

uragać się nad kimś ‘uragać komuś’: *Wszyscy poniewierają nas i urągają się nad nami!* – 37/130/3; prawdopodobnie pod wpływem rosyjskiego czasownika *издеваться (над кем-л.)*;

uśmiechnąć się komuś ‘uśmiechnąć się do kogoś’: *Szczęście uśmiechnęło się niezamierzonym* – 38/190/3; archaizm, dłużej utrzymujący się na Kresach północno-wschodnich pod wpływem struktury rosyjskiej, por. *улыбнуться кому-л.*; zapis z XIX wieku w (KurzW 297), powojenne poświadczenia w (MęJPW 61), (MęJP-II 169), (MęJP-III 305);

wyłudzać u kogoś ‘wyłudzać od kogoś’: [...] *dochodzenie o wyłudzenie u szeregu firm wileńskich większych ilości towaru* [...] – 35/90/6; rusycyzm, por. *выманывать у кого-л.*, notowany też w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MęJP-II 170) i (MęJP-III 306);

wymyślać kogoś ‘wymyślać komuś’: *Zamożny gospodarz zaczął wymyślać księdza, że depcze mu warzywa* – 36/300/10; rusycyzm, por. *ругать, бранить кого-л.* (lub wpływ rekcji postaci dokonanej: *звymyślać kogoś*¹⁴), w innych źródłach niepoświadczone;

zapytać u kogoś ‘zapytać kogoś’: – *Panie Adolfie! – zapytałem u naszego maszynisty* [...] – 34/120/2; białorutenizm, por. *запытаць у каго*, lub rusycyzm, por. *спросить*

¹⁴ Por. uwagę w SO 580.

y кого-л., znany na Kresach północno-wschodnich od XVII wieku, zob. (KurzW 216 i 300), poświadczony też w powojennej prasie wileńskiej, por. (MędJP-II 171) i (MędJP-III 308);

zrobić wrażenie na kogoś ‘zrobić wrażenie na kimś’: *Spróbowałaby pani zrobić miłe wrażenie na współczesnego mężczyznę [...] – 39/171/6; przestarzała struktura ogólnopolska, zob. (MędJP-II 170), lub rusycyzm, por. произвести впечатление на кого-л.; z powojennej prasy wileńskiej wywierać (wywrzeć) wrażenie na kogoś podaje (MędJP-II 170) i (MędJP-III 307), w „Prawdzie Wileńskiej” mamy wywrzeć wrażenie na kogoś – (MędPW 62).*

Rekcja rzeczownikowa:

pomnik komuś ‘pomnik czyjś’: *Pomnik ofiarom napadu – 24/41/4; [...] postanowiono wznieść pomnik Marszałkowi Piłsudskiemu – 31/180/3; [...] po odsłonięciu pomnika poległym [...] dobry przykład podziela – 31/180/3; rusycyzm, por. памятник кому-л., odznaczający się dużą frekwencją w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędPW 62), (MędJP-II 173) i (MędJP-III 311);*

wywiad u kogoś ‘wywiad z kimś’: [...] *„Tygodnikowi Handlowemu” udało się otrzymać wywiad u Naczelnego Dyrektora [...] – 26/290/3; Wywiad u dyrektora Instytutu [...] – 32/70/1 oraz 29/10/2, 33/100/2, 34/230/7; rusycyzm, por. интервью у кого-л., poświadczony też w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędJP-II 174).*

Rekcja przymiotnikowa:

zainteresowany w czymś ‘zainteresowany czymś’: *Kresy wschodnie są w tem specjalnie zainteresowane [...] – 24/140/1; [...] włości¹⁵ są zainteresowani w tem, aby powstanie stłumić jak najszybciej – 24/147/2; [...] jesteśmy najbardziej zainteresowani [...] w dokładnem zdawaniu sobie sprawy z postępów bolszewizmu w Europie – 24/26/1 oraz 9 poświadczeń¹⁶; liczne wystąpienia w KW to zarazem pierwsze świadectwa obecności tego rusycyzmu (por. заинтересованный в чём-л.) w polszczyźnie północnokresowej; częste w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędJP-II 174–175) i (MędJP-III 315); notowane też (dwa przykłady) w polskich wydawnictwach prasowych na Białorusi Radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym, zob. (GreOstBieJB 184).*

Do zmian rekcji uwarunkowanych leksykalnie dochodziło także w polszczyźnie północnokresowej poprzednich stuleci. Przyczyną tego zjawiska było zazwyczaj przypisywanie polskim leksemom rekcji ich obcojęzycznych odpowiedników. Poza tym na Kresach północno-wschodnich dłużej utrzymywały się w obiegu rozmaite archaizmy składniowe, zob. (KurzW 296–306), (MędJP-II 159–175).

W KW zjawisko to odzwierciedliło się stosunkowo słabo, wynotowano bowiem tylko 18 przypadków zmian rekcji, poświadczonych łącznie 59 wystąpieniami. Niemal

¹⁵ Ortografię podaję zgodnie z oryginałem.

¹⁶ Zob. 24/112/1, 26/60/2, 26/30/3, 27/70/2, 29/150/4, 29/240/1, 33/320/2, 39/20/3, 39/36/2.

wszystkie (wyjątki: *urągać nad kimś*, *wymyślać kogoś*) wystąpiły też w powojennej prasie wileńskiej, z reguły jednak odznaczały się w niej znacznie większą frekwencją niż w KW. W „Prawdzie Wileńskiej” wydawanej w latach 1945–1948 pojawiło się 8 spośród wskazanych tu leksemów o osobliwej rekcji. W międzywojennej prasie polskiej na Białorusi Radzieckiej dostrzeżono dwa takie leksemy: *czekać czegoś*, *zainteresowany w czymś*.

Większość leksemów odwzorowuje rekcję swoich rosyjskich odpowiedników (12 jednostek), znacząca liczba pozostałych ma oparcie w języku rosyjskim. Jednakże zaledwie 5 leksemów o osobliwej rekcji notowano wcześniej na Kresach północno-wschodnich: *kraść u kogoś*, *kupić u kogoś*, *śledzić za czymś*, *uśmiechnąć się komuś* i *zapytać u kogoś*. Prawdopodobnie wszystkie rusycyzmy wyekscerpowane z KW mają XIX-wieczny rodowód, ale niekompletny stan badań nad składnią północnokresową¹⁷ nie pozwala na razie na potwierdzenie tego przypuszczenia.

3. Osobliwe związki rzędu w konstrukcjach z liczebnikami

Łączenie liczebników głównych typu 21 z rzeczownikami:

- W dniu 5 kwietnia r.b. władze administracyjne m. Wilna pociągnęły do odpowiedzialności **41 osobę** [...] – 25/80/3; Na **sześćdziesiąt jedną wycieczkę** z zagranicy o Wilno „zahaczę” tylko dwie wycieczki studentów z Ameryki – 38/190/3.

Analogiczne konstrukcje osobliwe, najprawdopodobniej odwzorowujące schemat rosyjski, por.: *двадцать один поезд, тридцать одна экскурсия*, notowano na Kresach północno-wschodnich¹⁸ od XIX wieku, zob. (KurzW 306).

Przykłady napotkane w KW mogą świadczyć, że rusycyzm ten utrzymywał się na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym, tym bardziej że cztery struktury osobliwe typu **21 klasa** pojawiły się kilka lat później w „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędpW 64). W prasie okresu 1949–1979 wskazane konstrukcje odznaczały się dużą frekwencją, zob. (MędJP-II 176–177) i (MędJP-III 316–317).

Związek przynależności

1. Okolicznikowe konstrukcje analityczne

Okolicznik czasu:

konstrukcja **za** + biernik jako odpowiednik ogpól. **w ciągu** // **w czasie** + dopełniacz:

- **Za czas** od godziny 9-ej rano dn. 18 b.m. przestępstw kwalifikujących się do kompetencji sądu pokoju [...] było 33 [...] – 25/160/4; **Za ubiegły rok** udział we wspomnianym święcie brało z całej Wileńszczyzny 15.673 dzieci [...] – 26/60/4; [...] zanotował na terenie swojej działalności **za czas** od 13

¹⁷ Szerzej o tym problemie zob. (MędJP-II 124–126).

¹⁸ O funkcjonowaniu takich struktur na terytoriach etnicznych zob. (MędJP-II 177).

do 18 b.m. następującą przybliżoną ilość bezrobotnych [...] – 27/140/4; **Za** ubiegłe **półrocze** funkcjonariusze P. P. wykryli na terenie województwa 164 potajemne gorzelnie – 31/180/3 oraz 26/260/4, 31/40/4, 32/160/1, 38/20/5, 38/120/8, 38/190/6.

Liczne przykłady wyekscerpowane z KW są – dotychczas – pierwszymi świadectwami obecności tego rusycyzmu (por. *сделамъ за копомкуй цпок*) w polszczyźnie północnokresowej. Kilka takich struktur osobliwych wystąpiło tuż po wojnie w „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędPW 65), a także w okresie międzywojennym w polskich tekstach prasowych na Białorusi Radzieckiej, zob. (GreOstBieJB 189–190), w późniejszej prasie rusycyzm ten był już bardzo częsty, zob. (MędJP-II 182–183) i (MędJP-III 327–328).

konstrukcja **za** + biernik jako odpowiednik ogpol. **na** + biernik:

- [...] **za kilka dni** przed swoją solenizacją udobruchał się [...] – 30/140/3.

Jest to swoista (niedokładna) replika struktury rosyjskiej (por. *на два дня до праздника*), która w postaci napotkanej w KW wystąpiła też w „Prawdzie Wileńskiej” wydawanej bezpośrednio po wojnie, por. (MędPW 65): *za sześć dni przed datą odjazdu*. W późniejszej prasie wileńskiej połączenie to już się nie pojawiło, ale notowano je w innych ówczesnych źródłach, zob. (MędJP-III 328).

Okolicznik miejsca:

konstrukcja **na** + miejscownik jako odpowiednik ogpol. **w** + miejscownik:

- **na browarze** zamiast ogpol. **w browarze**: [...] *na browarze „Szopena”* [...] *kadź przygniotta* [...] *Macieja* – 24/104/4;
- **na elektrowni** zamiast ogpol. **w elektrowni**: *Sprawa „manco” na elektrowni miejskiej* – 30/150/3; [...] *budowa rozdzielni na elektrowni miejskiej* – 30/250/3; *Sytuacja na elektrowni miejskiej jest* [...] *ciężka* – 31/100/1; [...] *straty wyrządzone przez powódź na elektrowni miejskiej* [...] – 31/100/1;
- **na fabryce** zamiast ogpol. **w fabryce**: [...] *uwagę poświęca się* [...] *organizowaniu strajków na fabrykach* – 24/28/1; *Ci żołnierze* [...] *odbywają swój termin wojskowy na fabrykach* [...] – 30/300/2; [...] *na fabryce tytoniowej* [...] *dokonywano* [...] *kradzieży tytoniu* – 33/130/3;
- **na komorze celnej** zamiast ogpol. **w komorze celnej**: [...] *niszczeniu uległy towary znajdujące się na komorze celnej* – 24/77/1;
- **na kopalni** zamiast ogpol. **w kopalni**: *Na kopalni* [...] *20 górników zostało zasypanych* – 30/250/2;
- **na miejscu** zamiast ogpol. **w miejscu**: [...] *pracował wciąż jeszcze na tym samym miejscu* [...] – 38/190/5;
- **na rzeźni** zamiast ogpol. **w rzeźni**: [...] *zabito na rzeźni miejskiej* – 1346 sztuk *bydła* [...] – 25/160/4; [...] *psucie wielkiej ilości skór na Rzeźni* [...] – 32/170/3;

- **na tartaku** zamiast ogpol. **w tartaku**: [...] *będąc na tartaku Lewina [...] złamał nogę* – 31/20/4¹⁹.

Podobne konstrukcje zaczęto notować na Kresach północno-wschodnich dość późno, bo dopiero w początkach XX wieku, por. (Łęt 136–137): *na fabryce*. Utrzymywały się one w obiegu w dwudziestoleciu międzywojennym. Jednak także w potocznej polszczyźnie etnicznej przyimek *na* był i jest używany z nazwami zakładów pracy w funkcji lokatywnej, zob. (MędJP-II 184–185).

W KW osobliwość ta odzwierciedliła się wyraźnie. Jej frekwencja tekstowa była duża, zbliżona do częstotliwości wystąpień podobnych struktur w powojennej prasie wileńskiej, zob. (MędPW 66), (MędJP-II 184–185) i (MędJP-III 328–331). Jednak tylko dwie konstrukcje osobliwe: *na fabryce* i *na miejscu* zostały użyte w obu źródłach. W międzywojennej polszczyźnie pisanej na Białorusi Radzieckiej także odnotowano dwie struktury: *na elektrowni*, *na fabryce*, zob. (GreOstBieJB 189).

Z prasy powojennej ekscerpowano głównie rusycyzmy, przykłady napotkane w KW także mają analogiczne odpowiedniki w języku rosyjskim, por.: *на пивоваренном заводе, на электростанции, на таможене, на шахте, на скотобойне, на лесопильном заводе (на лесопильне)*.

konstrukcja **w** + miejscownik jako odpowiednik ogpol. **na** + miejscownik:

- **w Kremlu** zamiast ogpol. **na Kremlu**: [...] *zamach na życie dyktatora Rosji Sowietkiej miał być wykonany 23 b.m. we własnem mieszkaniu (w Kremlu)* – 29/20/1;
- **w skwerze** zamiast ogpol. **na skwerze**: [...] *budowa pomnika Wolności, który miał stanąć w skwerze przed urzędem gminnym, poszła w niepamięć* [...] – 29/170/3.

Te pojedyncze przykłady są pierwszymi zapisami wskazanych rusycyzmów (por.: *в Кремле, в сквере*) pochodzącymi z terenów północno-wschodnich.

W „Prawdzie Wileńskiej” ukazującej się bezpośrednio po wojnie osobliwość ta nie wystąpiła, zob. (MędPW), jednak w późniejszych tekstach prasowych odznaczała się dużą frekwencją, zob. (MędJP-II 187–188) i (MędJP-III 334–335).

Okolicznik sposobu:

konstrukcja **przed** + narzędnik jako odpowiednik ogpol. **na** + miejscownik:

- [...] *ile szorstkich czynów dzieje się na scenie, przed oczami publiczności* – 27/100/4.

Strukturę tę napotkano też w późnopo wojennej prasie wileńskiej, zob. (MędJP-III 339). Jest ona repliką konstrukcji rosyjskiej, por. zapis w (SSRLJa-2) – hasło *глаз: Вертеться на глазах, перед глазами*.

Okolicznik akcesoryjny:

konstrukcja **pod** + biernik jako odpowiednik ogpol. **przy** + miejscownik:

¹⁹ Por. też podobną strukturę: [...] *zostawiłam na dorożce brązową skórzaną torebkę* – 36/190/6.

- *Utiesow wyśpiewuje całą radość życia pod akompanjament fujarek [...]*
– 35/240/5; [...] **pod takt „marsza żołądkowego”** trudno maszerować lub ćwiczyć [...] – 37/120/3.

Są to pierwsze świadectwa obecności wskazanych rusycyzmów (por. *нод макм мапуа*) w polszczyźnie północnokresowej. W prasie okresu radzieckiego na Wileńszczyźnie były one powszechne, zob. (Mędpw 67), (MędJP-II 189–190), (MędJP-III 343–344), natomiast rzadko występowały w języku polskiej prasy międzywojennej na Białorusi, zob. (GreOstBieJB 191).

Okolicznik stopnia i miary:

konstrukcja typu **w iluś kilometrach // metrach** jako odpowiednik ogpol. **ileś kilometrów // metrów**:

- *Spojrzałem za siebie. W 70–80 metrach poza mną ledwie się posuwała żona*
– 38/70/5; [...] **na torze kolejowym w dwóch kilometrach od Pińska** znaleziono zwłoki męczczyzny [...] – 38/100/4.

To – jak na razie – pierwsze zapisy wskazanego rusycyzmu (por. *в двух километрах от зопода*) pochodzące z obszarów północno-wschodnich. W powojennej prasie wileńskiej odznaczały się one dużą frekwencją, zob. (Mędpw 67), (MędJP-II 192), (MędJP-III 347).

konstrukcja typu **(raz) w + nazwa odcinka czasu** jako odpowiednik ogpol. **(raz) na + nazwa odcinka czasu**:

- [...] *na spożycie więc rodziny [...] zostało 450 kg, tj. 1,25 kg w dzień, 300 gr w dzień na głowę* – 37/240/3.

Są to struktury archaiczne mające oparcie w językach wschodniosłowiańskich. Notowano je na Kresach północno-wschodnich w XIX wieku, zob. (KurzW 305) i (MędJP-II 193). Nie ujawniły się one w „Prawdzie Wileńskiej” wychodzącej bezpośrednio po wojnie, zob. (Mędpw), ale w późniejszych tekstach prasowych były częste, zob. (MędJP-II 193) i (MędJP-III 348).

Okolicznik skutku:

konstrukcja **w + biernik** jako odpowiednik ogpol. **na + biernik**:

- **w kolor** zamiast ogpol. **na kolor**: *Farbowanie w różne kolory używanych skórzanych kurtek [...]* – 31/90/4;
- **w odcienie** zamiast ogpol. **na odcienie**: [...] *barwione w odcienie oranżowe [...]* – 30/240/3.

Przykłady wyekscerpowane z KW są chronologicznie pierwszymi świadectwami obecności tego rusycyzmu (por. *красить в разные цвета*) na Kresach północno-wschodnich. Kilkanaście analogicznych struktur napotkano w powojennej prasie wileńskiej. Ciekawe jednak, że po wojnie funkcjonowały one późno, dopiero w okresie 1960–1979, zob. (MędJP-III 352). Ani w „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (Mędpw), ani też w innych tekstach wczesnypowojennych, zob. (MędJP-II), ich nie odnotowano.

2. Niektóre przyimki i ich funkcje

Przyimek dla:

a) przyimek **dla** z dopełniaczem jako odpowiednik ogpol. **do** z dopełniaczem:

- [...] mężczyźni przez miłość **dla kobiety** ukochanej kładli nieraz na szafocie głowy swe [...] – 24/3/2 (2 razy); [...] ludowy komisarz **dla spraw** zdrowia [...] – 24/100/3; Rachmistrza [...] poszukuje **dla pracy** czasowej [...] – 28/150/4; [...] laboratorium **dla** wykonania **robót** fotograficznych [...] – 28/170/4; [...] utworzenie specjalnej komisji **dla spraw** mniejszości [...] – 28/190/1; [...] mobilizacja [...] młodzieży **dla walki** z religią i dla walki z kułakami [...] – 30/70/2; Dyktatura **dla walki** z kryzysem [...] – 33/50/2; Podwórze jest duże, są placyki **dla gier** [...] – 34/220/5; Nie może [...] dostać [...] opon **dla** swego **wehikułu** [...] – 37/180/4; [...] instrumenta **dla** dokonywania [...] **operacyj** – 38/70/6; [...] bada się kierunki lotów bocianich **dla celów** szybownictwa – 38/190/6; [...] zastosowano [...] najnowszy wynalazek **dla treningu** piłkarzy – 38/210/5; Eliksir [...] służy [...] **dla** wielu **celów** higienicznych – 38/280/6 i 112 poświadczeń;

b) przyimek **dla** z dopełniaczem jako odpowiednik ogpol. formy w celowniku:

- Liczni pracownicy [...] wyrastają na [...] kupców obecnie **dla** całego **Wilna** dobrze znanych [...] – 38/10/7.

Szerszy niż w języku ogólnopolskim zakres przyimka *dla* dostrzeżono w XVIII-wiecznej polszczyźnie północnokresowej. W wieku XIX zjawisko to stało się na Kresach powszechne, utrzymywało się tam także w dwudziestoleciu międzywojennym. Jego przyczyn upatruje się w nakładaniu się na procesy rodzime obcojęzycznych konstrukcji z odpowiednikami przyimka *dla*, zob. (KurzW 299–300) i (MędJP-II 198–199).

W KW zmiany w zakresie użycia przyimka *dla* znalazły wyraźne odzwierciedlenie. Frekwencja struktur osobliwych była duża, zbliżona do częstości analogicznych konstrukcji w powojennych tekstach prasowych, zob. (MędPW 69–70), (MędJP-II 196–199) i (MędJP-III 357–360). Liczne przykłady notowano też w radzieckiej polszczyźnie pisanej używanej na Białorusi, zob. (GreOstBieJB 184–185). Niemniej, podobnie jak w prasie lat 1945–1959, nie pojawiały się w KW typowo regionalne, rażące w polszczyźnie etnicznej połączenia w rodzaju *kłaniam się dla pana czy powiedz to dla mamy*. Mamy tu w zasadzie struktury spotykane i wówczas, i dziś w języku potocznym. Natomiast te charakterystyczne regionalizmy zaczęły się pojawiać w wileńskiej prasie późnopo wojennej (i w innych powojennych źródłach), zob. (MędJP-III 358–359). Rejestrowano je także w międzywojennych tekstach prasowych na Białorusi Radzieckiej, jednak z pięciokrotnie mniejszą frekwencją niż omawiane wyżej, zob. (GreOstBieJB 186–187).

Przyimki w i do w połączeniach z nazwami krajów i krain:

a) przyimek **w** jako odpowiednik ogpol. przyimka **na**:

- *Rozruchy w Białorusi* – 30/60/2; *Żniwa w Grodzieńszczyźnie* – 36/190/6; *Najgorsza jest sytuacja w Litwie północnej* [...] – 25/150/1 oraz 26/10/2,

33/230/1, 37/20/6, 38/90/2, 39/1/5 (2 razy), 39/20/5, 39/70/5, 39/110/4, 39/150/1; [...] **przebywają w Łotwie** – 25/140/3 i 36/250/3; **W Suwalszczyźnie** ukazali się agitatorzy [...] – 39/100/3; [...] **otrzymują przeważnie najwyższe premie na wystawach rolniczych w Węgrach** – 37/250/4; **Przecież chyba znajdują się ludzie w Wileńszczyźnie, którzy potrafią zebrać tyle pieniędzy** [...] – 24/1/3 oraz 24/3/3, 26/80/3, 26/220/3, 38/20/5, 39/246/5;

b) przyimek **do** jako odpowiednik ogpol. przyimka **na**:

- [...] **została wysiedlona z Polski do Litwy** Zofia Staniewiczowa – 26/170/4 oraz 7 przykładów²⁰; **Dla kuracjuszków, przybywających do Łotwy, poczyniono pewne ulgi** – 25/140/3; [...] **20-letniego Józefa Piłsudskiego** [...] **wysyłano szlakiem ojców powstańców do Syberji** wschodniej [...] – 36/130/5; [...] **żądania wysłania komisji inwestycyjnej do Węgier** – 28/20/2.

W języku ogólnopolskim przyimek *na* łączy się z nazwami terytoriów zależnych, przyimek *w* – samodzielnych. Zasada ta obowiązuje od XIX wieku. Na Kresach północno-wschodnich dłużej używano dawnych połączeń typu *w Litwie*. Wynikało to z konserwatywności miejscowej odmiany polszczyzny, a także z oddziaływania analogicznych struktur rosyjskich, zob. (MędJP-II 200).

Materiał wyekscerpowany z KW jest dość skromny. Stosunkowo liczna reprezentacja połączeń z nazwami innymi niż *Litwa* wskazuje, że źródłem zmiany raczej nie są czynniki pozajęzykowe²¹.

Połączenia typu *w Litwie* z rzadka – podobnie jak w KW – występowały w „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędPW 70–71). Jednak z biegiem czasu zwiększała się ich frekwencja tekstowa. W latach późnopo wojennych połączenia osobliwe z punktu widzenia normy ogólnopolskiej stały się w wileńskiej prasie niemal obligatoryjne, zob. (MędJP-II 199–201) i (MędJP-III 362–363). Konstrukcje z przyimkiem *w* i *do* notowano również w języku prasy polskiej na Białorusi w okresie międzywojennym, zob. (GreOstBieJB 190–191).

3. Funkcje składniowe bezokolicznika

- **Uchwalono wreszcie wydrukować listę członków Polskiego Klubu Literackiego** [...] – 26/4/3; [...] **władze skarbowe wbrew ustawie zmuszały płatników wykupywać świadectwa wyższe, wbrew ustawie** – 26/80/3; **O powodach, które go zmuszały wystąpić z partii dr. Karwelis nic nie mówi** – 31/130/1; **Następnie Komitet uchwalił dla bezrobotnych pracowników fizycznych zwiększyć ilość dni pracy o jeden dzień** – 38/40/2.

Odmienne od ogólnopolskich funkcje bezokolicznika notowano na Kresach północno-wschodnich od XIX wieku, zob. (KurzW 307).

²⁰ 30/80/1, 30/300/4, 33/220/3, 35/260/1, 39/190/2, 39/220/2, 39/239/1.

²¹ Redaktorzy KW nie używali przyimków *w* i *do*, by podkreślić niezawisłość kraju, lecz stosowali je zgodnie z tradycją lub pod wpływem języka rosyjskiego.

W KW zjawisko to odzwierciedliło się stosunkowo słabo. W tekstach prasowych powstałych krótko po II wojnie światowej też nie było częste: w ogóle nie ujawniło się w powojennej „Prawdzie Wileńskiej”, zob. (MędPW), w okresie wczesnopowojennym występowało w niewielkim nasileniu, zob. (MędJP-II 201–202). Natomiast w latach 1960–1979 – pod wpływem języka rosyjskiego i litewskiego – swoiste struktury bezokolicznikowe stały się ekspansywne, zob. (MędJP-III 364–367). Bardzo często notowano je też w polskich tekstach prasowych na Białorusi Radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym, zob. (GreOstBieJB 169–170)²².

PODSUMOWANIE

Z „Kuriera Wileńskiego” (1924–1939) wyekscerpowano ogółem 48 typów swoistych struktur składniowych (w niniejszym artykule do prezentacji wybrano 29). W KW ujawniły się charakterystyczne północnokresowe zjawiska syntaktyczne (najczęściej opisywane w literaturze przedmiotu) oraz wiele konstrukcji osobliwych funkcjonujących w powojennej prasie wileńskiej, a także w międzywojennej polszczyźnie pisanej na Białorusi Radzieckiej, wcześniej jednak na Kresach niezarejestrowanych.

Frekwencja tekstowa swoistych struktur składniowych była zróżnicowana. Najczęściej notowano osobliwe konstrukcje z przyimkiem *dla* (127 poświadczeń) i orzeczniki przymiotne w narzędniku (111), a także zdania nominalne bez łącznika (49) oraz następujące struktury: *w Białorusi / do Białorusi* (34), *łotewska i estońska delegacje* (28), *chronić od czegoś* (27), *czekać czegoś* (22). Jednakże większość osobliwości składniowych występowała w badanych tekstach sporadycznie (jedno–dwa poświadczenia).

Niemal wszystkie swoiste konstrukcje (wyjątki: *urzącać nad kimś*, *wymyślać kogoś*) rejestrowano w powojennej prasie wileńskiej. Zazwyczaj odznaczały się większą frekwencją tekstową niż w KW. Blisko 50% zjawisk językowych z zakresu składni notowano też w polskich tekstach prasowych na Białorusi Radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym.

Ponad 70% osobliwości składniowych napotkanych w KW stanowią kalki struktur rosyjskich (jednocześnie niemal wszystkie pozostałe konstrukcje mają oparcie w języku rosyjskim). W gazetach późniejszych odsetek rusycyzmów był jeszcze większy. Tak więc utrwalona w nich składnia północnokresowa była i pozostaje bardzo silnie zrusyfikowana.

Jak wykazała analiza, składnia tekstów w „Kurierze Wileńskim” nosi pewne cechy regionalności. Jest to piętno rusyfikacji. Poza konstrukcjami rosyjskimi redaktorzy posługiwali się także strukturami od wieków rejestrowanymi w polszczyźnie Kresów północno-wschodnich. Przyczyny pozostawania w obiegu konstrukcji regionalnych należy prawdopodobnie upatrywać w tym, że osobliwości składniowe są zakamuflo-

²² „Użycie bezokolicznika po czasowniku zamiast rzeczownika odsłownego notowano niezwykle często, prawie powszechnie w całej prasie”, zob. (GreOstBieJB 169).

wane (obce schematy wypełnia rodzima leksyka, utrudniając ich „demaskowanie” i – tym samym – eliminowanie).

Pod względem jakościowym stan zaobserwowany w badanej gazecie jest bliski sytuacji stwierdzonej w powojennej prasie wileńskiej, natomiast nasycenie tekstów publikowanych w KW osobliwościami składniowymi jest zdecydowanie słabsze niż w gazetach późniejszych. Ponadto w prasie powojennej napotkano bez porównania większą różnorodność form osobliwych niż w „Kurierze Wileńskim”. Ma to niewątpliwie związek z okresem, w jakim wydawano pismo. Wychodziło ono bowiem w czasach Polski niepodległej. Lingwiści dbali wówczas o poprawność i czystość języka polskiego. Po II wojnie światowej nastąpiła niemal całkowita rusyfikacja. Polskie ziemie wschodnie, w tym także Wileńszczyzna, ponownie znalazły się pod obcym panowaniem. Do polszczyzny przenikały elementy obcojęzyczne, zwłaszcza rosyjskie. Język rosyjski był językiem państwowym. Słyszało się go w szkole, urzędzie, na ulicy. Stykano się z nim nieustannie w prasie, radiu i telewizji.

WYKAZ SKRÓTÓW

- GreOstBieJB – Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz B., 2008, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, Warszawa.
- KurzW – Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa.
- Łęt – Łętowski A., 1915, *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno.
- MędJP-II – Mędelska J., 2000, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 2, *Lata 1945–1959*, Bydgoszcz.
- MędJP-III – Mędelska J., 2001, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 3, *Lata 1960–1979*, cz. 1, *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz.
- MędPW – Mędelska J., 1999, *Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*, Bydgoszcz.
- SO – Szober S., 1937, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa.
- SSRLJa-2 – Горбачевич К. С. (ред.), 1991–, *Словарь современного русского литературного языка (в двадцати томах)*, т. 1–, Москва.

BIBLIOGRAFIA

- Chocianowicz W., 1963, *Sejm Wileński w 1922 roku*, „Zeszyty Historyczne”, 4, Paryż, s. 25–44.
- Kijuć W., 1992, *Rzeczywistość i mity polsko-litewskie*, „Zeszyty Historyczne”, 101, Paryż, s. 83–89.

- Kornacki J., 1945, *Słowo o Dembińskim*, [w:] H. Boguszevska, J. Kornacki, *Ludzie wśród ludzi*, Warszawa, s. 35–36.
- Kosman M., 1981, *Uniwersytet Wileński 1579–1979*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Kuroczycki T., Rzepka W. R., 1977, *Wpływ języka rosyjskiego na system gramatyczny polszczyzny XIX i początków XX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, „*Studia Rossica Poznaniensia*” IX, s. 135–163.
- Kurzowa Z., 1985, *O polskich dialektach kresowych*, „*Język Polski*” LXV, s. 99–108.
- Łossowski P., 1991, *Historia i polityka. O sporach polsko-litewskich*, „*Więź*”, 10 (396), s. 6–27.
- Łossowski P., 1992, *Jak to było z ustaleniem granicy polsko-litewskiej?*, „*Goniec Kresowy*”, 11, s. 5.
- Masoje I., 1996, *Czynniki kształtujące świadomość językową Polaków na Litwie po drugiej wojnie światowej*, [w:] J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, cz. 1, Warszawa, s. 25–45.
- Pawlikowski M. K., 1946, *Sumienie Polski. Rzecz o Wilnie i Kraju Wileńskim*, Londyn.
- Szostakowski J., *Prasa polska na Litwie 1939–1990* [maszynopis rozprawy doktorskiej].

SELECTED ISSUES IN REGIONAL SYNTAX QUESTIONS IN THE LANGUAGE OF “KURIER WILEŃSKI” FROM THE YEARS 1924–1939

ABSTRACT

The article presents issues of choice in the scope of regional syntax. These are characteristics the most characteristic for the syntax of north and east Borderland.

The analysis of the collected syntax characteristics was conducted by means of „*Kurier Wileński*” material.

48 types of specific syntax structures were excerpted from the questioned newspaper (29 of them were chosen in this article for presentation). In „*Kurier Wileński*” one finds north Borderland syntax questions (ones the most often described in the literature of the subject), and several specific constructions functioning in the post-war Vilnius newspapers, however not registered earlier on the Borderland.

The text frequency of the structures was diverse. One noted the most often specific constructions with the preposition *dla* (127 certifications), and adjectival predicatives in ablative (111), as well as nominal sentences without copula (49), and the following structures: *w Białorusi / do Białorusi* (34), *łotewska i estońska delegacje* (28), *chronić od czegoś* (27), *czekać czegoś* (22). However the greatest amount of syntax characteristics occasionally occurred in the questioned texts (1–2 certifications).

As it was proved by the analysis, more than 70% of the syntax characteristics found in „*Kurier Wileński*” are the loan translations of Russian structures (at the same time nearly all the remaining constructions are based on Russian language). In the subsequent newspapers the percentage of Russicisms was even higher. On these grounds the north Borderland syntax was and is highly Russified.

ИЗБРАННЫЕ ЯВЛЕНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ
ОСОБЕННОСТЕЙ РЕГИОНАЛЬНОГО ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА
В ГАЗЕТЕ „KURIER WILEŃSKI” 1924–1939 ГОДОВ

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье представлены избранные синтаксические явления регионального варианта польского языка в период двадцатилетия между первой и второй мировыми войнами. Это наиболее характерные особенности синтаксиса северо-восточных районов польского государства.

Анализ синтаксических явлений проведен по текстам ежедневной газеты „Kurier Wileński”.

В исследуемом журнале автором обнаружено 48 типов своеобразных региональных синтаксических конструкций – 29 из них показаны в настоящей статье. В газете „Kurier Wileński” появились характерные синтаксические явления (чаще всего описываемые в литературе предмета), а также немало конструкций, функционирующих в послевоенной вильнюсской прессе и в письменном польском языке межвоенного периода в Советской Беларуси, которые на территории бывших северо-восточных районов польского государства раньше не регистрировались.

Текстуальная частотность своеобразных синтаксических структур различна. Чаще всего отмечались особые конструкции с предлогом *dla* (127 примеров) и именные части составного именного сказуемого, употребляемые в форме творительного падежа (111), а также предложения с нулевой связкой (49) и следующие конструкции: *w Białorusi / do Białorusi* (34), *łotewska i estońska delegacje* (28), *chronić od czegoś* (27), *czekać czegoś* (22). Большинство, однако, синтаксических особенностей в исследуемых текстах, засвидетельствованы единичными примерами (1–2 примера).

Как показал анализ, свыше 70% синтаксических явлений в газете „Kurier Wileński” это кальки русских структур. Почти все остальные конструкции поддерживались влиянием русского языка. В журналах позднейшего периода процент русизмов еще больший. Таким образом, синтаксис севернокресовой польской прессы был и в дальнейшем остается под очень сильным влиянием русского языка.

Słowa kluczowe: składnia regionalna, sytuacja społeczno-polityczna i kulturalna, język polski, dialekt północnokresowy.

Keywords: regional syntax, social-political and cultural situation, the Polish language, north boundary dialect.

Ключевые слова: региональный синтаксис, общественно-политическая и культурная ситуация, польский язык, северо-восточный польский диалект.